

Олег Погорілець

ДО ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ МІСЦЯ БИТВИ ПІД ПИЛЯВЦЯМИ (11-13 ВЕРЕСНЯ 1648 Р.)*

З назвою населеного пункту Пилявці в історії України пов'язано події, які увінчали Богдана Хмельницького як видатного полководця та стратега. Адже, незважаючи на численну перевагу ворожих військ у цій кампанії, особливо у важкій кінноті, він зумів таким чином зорганізувати театр військових дій, що ця перевага була зведена нанівець [1, 204 - 210]. Проте, крім архівних документів та загальних описів, ця подія не залишила матеріального сліду в історії.

Точне визначення місця пам'ятної події – це чудова нагода реконструювати історичні реалії, відкинути вигадки та домисли про хід битви, це можливість поповнити фонди музеїв чітко датованими експонатами та, головне, ще раз привернути увагу громадськості до увіковічення пам'яті тих людей, котрі здобували незалежність держави України.

Справу досліджень місць козацьких звитяг започаткував Ігор Кирилович Свешніков, який не тільки відшукав та дослідив місце Берестецької битви, але, поєднавши дані архівних документів, перекази, легенди та, залучивши археологічні методи дослідження, зумів реконструювати основні етапи військових подій того часу [2]. Результати проведеної з 1970 по 1989 рр. роботи надали науковцям багатий матеріал про озброєння проти-

* Погорілець О.Г. До проблеми пошуку місця битви під Пилявцями.// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ. 2007. – Вип. 16. – С. 27 - 31

борчих сторін, їх побут, а також спростували інформацію про катастрофічні втрати козацького війська та показали організований відхід із табору основної маси козаків [2, 150-151, 271].

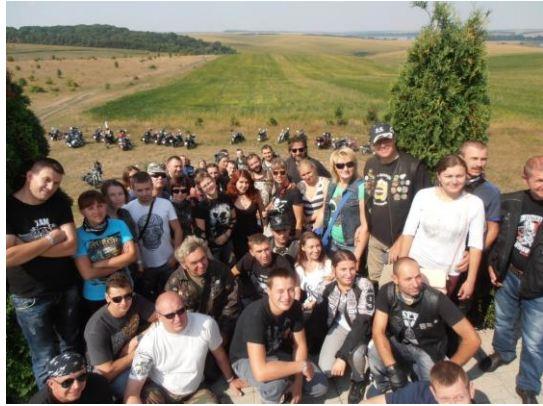
Великі площі, на яких розгорталися військові події, не дали можливості І.К. Свешнікову повністю дослідити територію військових дій. В 1996-1998 рр. розвідку на полі Берестецької битви проводив С.В. Ревуцький, а в 2003 р. дослідження поновили співробітники Рівненської філії Охоронної археологічної служби України Б.А. Прищепа та В.С. Чекурков [3, 274-275]. Ці дослідження показали перспективність проведення подальших пошуків. На жаль, поле Берестецької битви залишилося єдиним в справі вивчення матеріальних реалій військових дій того часу.

Спробою заповнити цю прогалину стали пошуки місця Пилявецької битви, проведені в 1990-1991 рр. археологічною експедицією під керівництвом наукового співробітника ІА НАНУ Лариси Іванівни Виногородської. Нею було зроблено величезний обсяг робіт з вивчення топографії, місцевих переказів та проведено археологічне дослідження частини села, де колись знаходився Пилявецький замок. В результаті цієї копіткої роботи було науково зафіксовано місцезнаходження та археологічний матеріал, типовий для XVII ст., на місці зруйнованого кар'єром замку. Свідчення місцевих жителів про перекази старожилів стали тією відправною точкою, яка надавала орієнтир для подальших пошуків [4, 89-106].

Вагомим науковим доробком в справі вивчення та аналізу перебігу подій Пилявецької битви є праці В.А. Смоля, В.І. Степанкова, І.С. Стороженка, Ю.А. Мищика, які провели детальний політичний та військовий аналіз подій того часу [5; 6]. Особливо цінними є опубліковані архівні матеріали – діаріуші (щоденники) учасників польського табору під Пилявцями [7, 53-68].

Проте єдиним джерелом, яке може довести факт битви та реконструювати реальний хід її подій, можуть стати археологічно-топографічні дослідження на місцевості, де колись проходили військові дії. Адже на сьогоднішній день нез'ясованим залишається той факт, про які саме Пилявці говориться в діаріушах та реляціях польських учасників битви. З документів XVI ст. дізнаємося про існування трьох населених пунктів із назвою Пилявці: *Pilawce stare, P. srednie, P. nizni nad rz. Ikawa*. Во-

*Учасники
мотофестивалю
«Український
Меджибіж» на
символічному
кургані, який
насипано на честь
битви під
Пилявцями, 24
серпня 2017 р.*

ни належали Анджею, Павлу і Миколі, синам Яна Пилявського, котрі в 1584 р. поділили «добра» батька [8, 160].

Дослідники в своїх пошуках прив'язувалися до, здавалось би, надійного репера – пилявецького мурованого замку, залишки якого в 20-х роках ХХ ст. описував Є. Січінський. Замок цей збудували домініканці за дозволом короля Владислава IV після 1640 р. [9, 80-84]. Виходячи з цього фату, будувалися умовні схеми розташування військових сил та дій. Проте ніхто не звернув увагу на те, що збудувати замок, довжина стін котрого була 50 метрів та який мав чотири п'ятикутні вежі, за кошти домініканців в такий короткий термін, мабуть, було нереальною справою. Адже для прикладу, польський король Казимир III в 1360-х роках будував кам'яний замок у Володимирі майже два роки, залучивши для цього 300 людей щоденно. Будівництво це коштувало скарбниці більше 3000 гривень [10, 50]. Ніхто не звернув уваги і на те, що в діаріюшах польських учасників подій згадується «замочок», «курятник» – власність пана Анжея Черненського (шляхтича Черменського), а не домініканців [11, 139]. Яким саме селом на той час володів Черненський, поки що встановити не вдалося. На «Генеральній карті України (Гданськ, 1648 р.; 5-й варіант)» Боплана Piławcze зображені як містечко, що мало фортецю, проте ніякої річки, навіть поблизу, там не зображено [12, 114-122]. Цікавим є і той факт, що учасники тих подій ні разу не згадують назву річки – Іква, Ікава, а річку Пи-

лявку згадує в своєму листі лише воєвода брацлавський Адам Кисіль [13, 140]. Чи називали сучасну річку Ікву тоді Пилявкою, чи то була інша річка, на якій знаходилась гребля і за яку велись бої, це ще один напрямок досліджень, який допоможе знайти поле бою.

Протягом кількох останніх років з околиць сіл Пилява та Пилявка (Старосинявський район Хмельницької обл.) до автора потрапило ряд знахідок, які можна датувати XVII ст., та за допомогою яких можна реконструювати околиці Пилявців того часу. На пилявецьких полях в різний час було знайдено колекцію монет з хронологічним діапазоном в 282 роки (1484-1766), свинцеві кулі різних калібрів, наконечники стріл, нависний трикутний замок, вудила, бронзові персні, пряжки, фрагменти різних металевих виробів та кераміки.

Основним датуючим матеріалом цієї збірки є нумізматичний матеріал, який складається з 29 монет, серед яких виділяється група 26 монет з хронологічним діапазоном в 126 років (1508-1629/34). Серед них варто виділити 14 монет, які було виявлено на невеликій ділянці розмірами 30х30 м, до якої входять: півгріш коронний Сигізмунда I – 1508 р.; півгріш литовський Сигізмунда II Августа 1550 р.; півгріш литовський Сигізмунда II Августа (дата не читається) – фальшивий; солід м. Риги – 1577 р. (з дірочкою); солід ризький Сигізмунда III (дата не читається); солід бидгощський Сигізмунда III – 1599 р.; денарій угорський Рудольфа II – 1591 р.; півгріш свідницький Людовика II Ягеллончика – 1520 р.; три московських деньги Івана IV (1533-1547); копійка Василя Шуйського (1606-1610). Рудиментом серед цієї групи виглядає мейсенсько – саксонський гріш Фрідріха II та Вільгельма III з Тюрингії (1440-1464), карбований на монетному дворі Фрейберг в 1459-1461 роках.

З навколишньої території походять ще дві групи монет – перша, що включає монету вартістю 2 денарії Сигізмунда II Августа/Стефана Баторія (потерта, з дірочкою, дата не читається); півторак Сигізмунда III (скручений в трубочку, дата не читається, фальшивий); солід литовський (боратинка) Яна Казимира 1660 р.; другу групу складають: солід Сигізмунда III 1598 р.; три монети – соліди Сигізмунда III, дату на яких прочитати неможливо; солід бидгощський Сигізмунда III (карбований в

1594-1626 рр.); солід ризький шведського короля Густава Адольфа (карбований в 1621-1634 рр.); два угорських денарія (дата не читається, фальшиві, проколені гострим предметом); солід литовський (боратинка) Яна Казимира 1665 р. Ще з іншого місця походить одинока знахідка трьохгрошовика польського короля Станіслава Августа 1766 р.

Номінали та невисока «якість» монет говорять про те, що це випадково загублені монети, а не залишки скарбу. Концентрація певної «інтернаціональної» групи монет на невеличкій площі наводить на думку, що в цьому місці могла знаходитись корчма. Про це говорить і місце розташування – поблизу старої дороги з Меджибожа до Старокостянтинова. Інші знахідки монет окреслюють територію колишнього села, знищеного в ході військових дій, хоча в документах того часу ніяких сіл поблизу Пилявців не згадується.

Окрему специфічну групу знахідок складають свинцеві кулі (круглі і шестигранні, з ливниками та штабки). Їх колекція на раховує 50 екземплярів калібром від 8 до 17 мм. Слід відмітити наявність трьох екземплярів картечі та свинцевих шматків.

До металльної зброї варто віднести два черешкових наконечника стріл, аналоги яким знаходимо в матеріалах Берестецької битви [2, 237-238].

Фрагментами військового спорядження можуть бути пряжки (в тому числі одна від кар ваша, інша, срібна, трикутна – специфічного призначення) та наконечник вузького ремінця, виготовлений з латуні та посріблений, з вирізаним орнаментом, що нагадує гирейську тамгу.

До побутових речей відносяться трикутний замок, вудила та фрагменти кераміки.

Даний комплекс знахідок характеризується переважно більшістю предметів, які датуються серединою XVII ст. та являються свідками активних військових дій на невеликій території. Якщо взяти до уваги той факт, що в Пилявецькій битві було задіяно до 100000 військових, переважно піхотинців, озброєних рушницями, більше ста гармат і велика кількість гаківниць, а сутички відбувалися в кількох місцях на великих територіях, то виглядає реальним, що саме тут буде знайдено величезну кількість куль та картечі. Місця ж розташування таборів, особ-

ливо основного козацького, мають бути окреслені ровами та знахідками багатьох побутових предметів – залишками погрому польського табору.

На сьогоднішній день ми не володіємо інформацією, яка б могла вказати на такі місця, з чого можна зробити висновок, що питання локалізації місця Пилявецької битви залишається відкритим. Щоб вирішити цю проблему, необхідно провести широкомасштабні дослідження не тільки в районі Пиляви та Пилявки, а й розширити пошук на десятки кілометрів. Археологічні експедиції мають можливість проводити дослідження з використанням спеціальної апаратури, що надасть можливість охопити ширшу територію та ефективно провести пошук місця битви. Тоді ми не будемо ставити пам'ятні знаки там, де заманеться, а науково визначимо місце для увічнення пам'яті героїв.

Керівництво громадської організації «Постійно діюча археологічна експедиція «Меджибіж – 2000» пропонує створити спільну експедицію для пошуку реального місця Пилявецької битви та провести заходи щодо його увічнення, тим паче, що в 2008 р. святкуватиме 360-річчя тих історичних подій.

Джерела та література: 1. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу в середині XVII століття. Книга перша: Воєнні дії 1648 – 1652 рр. – Дніпропетровськ, 1996. – 320 с. 2. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. – Львів, 1993. – 304 с. 3. Прищепя Б.А., Чекуров В.С. Роботи на полі Берестецької битви 1651 р. // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. – Київ, 2004. – 412 с. 4. Виногородська Л.І. Історико-археологічні дослідження поблизу с. Пилява Хмельницької області (до локалізації місця Пилявецької битви) // Археологія, - №1, 1977. 5. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К., 1994. – 262 с. 6. Мицик Ю.А., Степанков В.С., Стороженко І.С. Сполохи козацької звитяги. – Дніпропетровськ, 1991. – 206 с. 7. Мицик Ю.А. Щоденники Пилявецької битви. // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матеріали Всеукраїнської історико-краснзнавчої науково-практичної конференції 19 вересня 1998 року. – Стара Синява, 1998. – 328 с. 8. Leon Wiakowski. Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920. 9. Сіциньський Юхим. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст.. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 96 с. 10. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т. VI. – К., 1993. – 544 с. 11. Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. 12. Вавричин М Маловідомі карти України Г. Бішлана // Бошлан і Україна: Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – 318 с. 13. Історія України в документах і матеріалах. – Т. 3. – К., 1941. – 291 с.